

KRZYSZTOF GRZESIAK

PARAFIE PRAWOSŁAWNE
W MIĘDZYWOJENNYM POWIECIE CHEŁMSKIM

KONTEKST DZIEJOWY

Od zarania dziejów pisanych obszar międzywojennego powiatu chełmskiego, wraz z całą wschodnią częścią województwa lubelskiego, był przestrzenią spotkania dwóch żywiołów etnicznych o zróżnicowanym obliczu wyznaniowym: polskiego – związanego z katolicyzmem obrządku łacińskiego oraz ruskiego (według dzisiejszej nomenklatury ukraińskiego) – reprezentującego chrześcijaństwo tradycji greckiej. Przedmiotem sporu pozostaje pierwotne oblicze tego terenu, jednak w końcu XIV wieku, kiedy to wrócił on pod panowanie polskie, dominowała tu ludność ruska. Od tego czasu narastał, szczególnie w zachodniej połaci naszego powiatu, procentowy udział elementu polskiego, który wskutek zawitych procesów osiągnął przewagę na początku XX stulecia, aby w jego połowie stać się w zasadzie jedynym¹.

¹ Do ważniejszych publikacji dotyczących Kościoła prawosławnego na międzywojennej Lubelszczyźnie, a w szczególności na opisywanym terenie, należy zaliczyć następujące: K. Grzesiak, *Diecezja lubelska wobec prawosławia w latach 1918–1939*, Lublin 2020; *idem*, *Kształtowanie się sieci parafialnej Kościoła prawosławnego na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939*, „Wiadomości Archidiecezji Lubelskiej” (dalej: WAL), 2006, t. 80, s. 785–825; *idem*, *Położenie Kościoła prawosławnego na Lubelszczyźnie u schyłku II Rzeczypospolitej*, WAL 2006, t. 80, s. 1194–1243; *idem*, *Duchowieństwo prawosławne na Lubelszczyźnie w latach 1918–1939*, WAL 2007, t. 81, s. 185–225; *idem*, *Cerkwie na terenie powiatu chełmskiego w okresie międzywojennym*, WAL 2007, t. 81, s. 1008–1022; *idem*, *Akcja burzenia cerkwi na Lubelszczyźnie w roku 1938. Konsekwencje kulturowe*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2013, t. 4, s. 5–34; G.J. Pelica, *Kościół prawosławny w województwie lubelskim (1918–1939)*, Lublin 2009; *idem*, *Duszpasterstwo i tradycje prawosławne w powiecie chełmskim w latach 1918–1939*, „Rocznik Chełmski” 2006, t. 10, s. 161–176; *idem*, *Kościół prawosławny w powiecie chełmskim w latach 1918–1939*, [w:] *Chełm i Chełmskie w dziejach*, red. R. Szczygieł, Chełm 1996, s. 387–399.

Powstała w pierwszej połowie XIII wieku prawosławna eparchia (diecezja) chełmska, należąca do metropolii kijowskiej i wraz z nią podlegająca patriarchatowi w Konstantynopolu, weszła w jedność ze Stolicą Rzymską w roku 1596 (unia brzeska). Z czasem zaakceptowały ją wszystkie parafie. Stan ten przetrwał do roku 1875, kiedy to unicka diecezja chełmska została, wraz z wiernymi i całą infrastrukturą sakralną, mieszkalną i gospodarczą, wcielona do rosyjskiego Kościoła prawosławnego. W roku 1905 reaktywowano prawosławną eparchię chełmską².

W przededniu I wojny światowej Kościół prawosławny dysponował rozbudowanymi strukturami terenowymi. Na opisywanym terenie istniały trzy dekanaty (błagoczynija). Dekanat chełmski I obejmował parafie w: Depułtyczach, Kamieniu, Łukówku, Olchowcu, Pławanicach, Pniównie, Sawinie, Świerżach, Serebryszczu, Tarnowie, Chutczu, Czuleczach i Rudzie. Do dekanatu chełmskiego II należały parafie: Bezek, Busówno, Żulin, Kanie, Kulik, Mogilnica, Pawłów, Rejowiec, Świerszczów, Spas, Syczyn, Siedliszcze, Cyców. Z kolei dekanat chełmski III tworzyły parafie w Berdyszczu, Wojsławicach, Husynnem, Żmudzi, Klesztowie, Kolemczycach, Leszczanach, Pobołowicach, Rakołupach, Roztoce, Sielcu, Turowcu i Czerniejowie. Gęstą sieć placówek współtworzyły cerkwie filialne, które znajdowały się w Brzeźnie, Pokrówce, Święcicy, a także szereg niewielkich kaplic. W samym Chełmie istniały dwie parafie: katedralna oraz św. Jana Teologa, a także 11 innych cerkwi (filialnych, wojskowych i kaplic)³.

Epoka panowania rosyjskiego trwała do roku 1915. Opisywane ziemie dostały się pod okupację wojskową państw centralnych, natomiast ludność prawosławna została w olbrzymiej większości ewakuowana w głąb Rosji. Prawosławne życie religijne uległo niemal całkowitej atrofii.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ SIECI PARAFIALNEJ PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

W roku 1918 rozpoczął się proces powrotu prawosławnych do rodzinnych miejscowości. Wraz z nimi wróciła część duchownych, którzy tworzyli załóżki odradzających się parafii. Natomiast zasadniczo zmieniły się uwarunkowania polityczne i społeczne będące następstwem powstania niepodległego państwa polskiego.

² Dziejom chrześcijaństwa wschodniego na naszym terenie, w czasach poprzedzających interesujący nas okres, poświęcone są prace wielu autorów, w tym: A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*, Lublin–Chełm 1999; *idem*, *Chełmska diecezja unicka. 1596–1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005; E. Bańkowski, *Ruś Chełmska od czasu rozbioru Polski*, Lwów 1887; W. Kołbuk, *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim 1835–1875*, Lublin 1992; A. Szabaciuk, „Rosyjski Ulster”: *Kwestia chełmska w polityce imperialnej Rosji w latach 1863–1915*, Lublin 2013.

³ A. Szabaciuk, *Konwersja ludności pounickiej na katolicyzm w Królestwie Polskim w latach 1905–1915*, Lublin 2011, s. 364n.

Ludność katolicka przystąpiła do rewindykacji niektórych świątyń pochodzenia unickiego lub też prawosławnych, ale wzniesionych na miejscu unickich. Na naszym terenie kościołami katolickimi stały się cerkwie w Chełmie (katedra na Górze Chełmskiej, cerkiew św. Mikołaja, cerkiew garnizonowa, kaplica w gimnazjum, kaplica szpitalna oraz kościół poreformacki), Klesztowie, Siedliszczu, Cycowie, Kaniem, Czulczycach (wkrótce zwrócona prawosławnym), Pniównie, Rejowcu, Turowcu, Kamieniu, Świerszczowie, Spasie (Podgórzu) oraz Depułtyczach (cerkiew pounicka)⁴. Również władze państwowe, mające na względzie rolę, jaką rosyjski Kościół prawosławny odegrał w minionej epoce jako narzędzie antypolskiej i antykatolickiej polityki caratu, dążyły do znacznej redukcji sieci prawosławnych placówek duszpasterskich w województwie lubelskim. W rezultacie duża liczba cerkwi została zamknięta, mimo że ludność prawosławna ubiegała się o otwarcie wielu z nich.

Początki restytucji prawosławnych parafii na naszym terenie są dość słabo udokumentowane. Wiadomo, że w końcu roku 1919 istniały, za zezwoleniem władz państwowych, ośrodki w Chełmie (ks. Andrzej Kozłowski), Wojsławicach (ks. Aleksander Paracewicz), Żmudzi (ks. Aleksander Iwacewicz) i Berdyszczu (ks. Teodor Hanytkiewicz). W październiku 1919 roku duchowni złożyli przysięgę państwową na ręce ks. Antoniego Klimki z Uhruska, najstarszego z posługujących w okolicy kapłanów prawosławnych⁵.

Od wiosny 1919 roku trwały dyskusje nad kształtem struktur terenowych Kościoła prawosławnego w województwie lubelskim. Pierwszym krokiem ze strony państwa, które kierowały opisywanym procesem, była działalność urzędnika MWRIOP Waleriana Strzałkowskiego, który odbył szereg spotkań z przedstawicielami społeczności katolickiej (w tym także z duchowieństwem) i prawosławnej. Na podstawie zebranego materiału opracowano w ministerstwie pierwszy projekt sieci parafii prawosławnych. Dokument z lipca roku 1919 roku zakładał istnienie w powiecie chełmskim parafii w Chełmie, Wojsławicach, Syczynie, Żulinie, Żmudzi i Berdyszczu (lub Husynnem)⁶. Te same placówki wymienia dokument z roku 1921, który zawiera też informację, że funkcję dziekana dekanatu chełmskiego pełni ks. Aleksander Paracewicz z Wojsławic⁷. Z kolei latem roku 1921 ministerstwo proponowało

⁴ K. Grzesiak, *Diecezja...*, op. cit., s. 127nn, 149nn.

⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRIOP), sygn. 976, 4, 11.

⁶ AAN, MWRIOP, sygn. 1035, 191; K. Grzesiak, *Diecezja...*, s. 55nn.

⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki w Lublinie, Wydział Społeczno-Polityczny (dalej: UWL WSP), sygn. 677, 2nn; APL, UWL WSP, sygn. 644, 4.

otworzyć jeszcze parafie w Bezku, Brzeźnie, Berdyszczu (zamiast Husynnego) i samodzielnią filię w Czulczycach, natomiast projekt wojewody pomijał Czulczyce⁸.

W roku 1924 sieć etatowych (uznanych i dotowanych przez państwo, pełniących funkcję urzędów stanu cywilnego) parafii prawosławnych w powiecie była już ustalona⁹. Ponieważ stanowiła ona zaledwie piątą część stanu sprzed roku 1915, wyznawcy prawosławia podejmowali starania na rzecz otwarcia kolejnych placówek. Do metropolii prawosławnej w Warszawie oraz do organów państwowych różnych szczebli płynęły liczne petycje, także z terenu naszego powiatu. W odpowiedzi na prośby wiernych, zwierzchność cerkiewna delegowała do wielu miejscowości duchownych, którzy pełnili posługi duszpasterskie i mobilizowali ludność do zabiegów w kierunku otwarcia zamkniętych świątyń. W ten sposób powstawały placówki nieetatowe, które odegrały znaczącą rolę w życiu duszpasterskim Kościoła prawosławnego. Ich siedzibami były otwarte świątynie lub prowizoryczne domy modlitwy urządzane w budynkach prywatnych.

Także władze ustawicznie deliberowały nad rozwojem i ewentualną korektą prawosławnej struktury parafianej. Pewnemu otwarciu na postulaty prawosławnych sprzyjała nowa sytuacja polityczna, która nastąpiła w wyniku przewrotu majowego. W roku 1927 MWRiOP proponowało, aby przenieść placówkę filialną z Czulczyc do Sawina, ustanowić filię etatową w Depułtyszach oraz by otworzyć, bez etatu, cerkwie w Serebryszczu, Leszczanach, Czerniejowie, a także w Chełmie (chodziło o nową, a właściwie nieukończoną cerkiew przy ul. Obłońskiej)¹⁰. Katolicy kwestionowali sens organizowania placówki w Sawinie, gdzie prawosławnych było niewiele, proponując powołanie jej w sąsiednim Chutczu, w okolicy, gdzie przeważali wyznawcy prawosławia. Z kolei w roku 1928 pojawił się projekt, aby parafię Żulin zdegradować do roli filii Krupego, zaś parafię w Żmudzi przenieść do sąsiednich Leszczan, gdzie istniała nowa i obszerniejsza cerkiew¹¹. Ostatecznie liczba placówek etatowych nie uległa zmianie, natomiast w roku 1928 otwarto cerkwie nieetatowe w miejscowościach Sawin, Sielec, Husynne i Serebryszcze¹².

Zachęcony ustępliwą polityką rządu i naciskany przez wiernych metropolita Dionizy (Waledyński) w roku 1929 przesłał do ministerstwa projekt docelowej sieci placówek duszpasterskich w województwie lubelskim. Obejmował on dziesiątki nowych ośrodków. W odniesieniu do powiatu chełmskiego istniejące parafie etatowe miały być uzupełnione o filie etatowe w Husynnem, Świerżach, Serebryszczu,

⁸ APL, UWL WSP, sygn. 641, 27, 41.

⁹ *Ibidem*, 169.

¹⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 1041, 60n.

¹¹ APL, UWL WSP, sygn., 641, 315.

¹² AAN, MWRiOP, sygn. 1041, 105.

Depułtyczach, Spasie, Świerszczowie i Leszczanach oraz filie nieetatowe w Kolemczycach, Czerniejowie, Brzeźnie, Chutczu, Kuliku i Roztoce. Wypada domniemywać, że ze względu na swój maksymalistyczny charakter projekt został przez władze zignorowany¹³.

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych wyznawcy prawosławia podjęli dyskretnie kroki w kierunku uruchomienia swojej placówki w Podgórzu (Spasie), w sąsiedztwie źródła uważanego za cudowne. Wywołały one sprzeciw miejscowych katolików, który okazał się skuteczny¹⁴.

Starania społeczności prawosławnej nie słabły. W reakcji na kolejne petycje w roku 1931 wojewoda proponował otwarcie 10 parafii etatowych, 18 filii etatowych i 5 filii nieetatowych na terenie województwa. Z tego w powiecie chełmskim miały powstać parafie w Sawinie i Sielcu, filie etatowe w Husynnem, Mogilnicy, Serebryszczu, Depułtyczach, Czerniejowie oraz filia nieetatowa w Leszczanach¹⁵. W roku 1934 padła propozycja otwarcia cerkwi w Brzeźnie, bez duchownego¹⁶. Wypada nadmienić, że wzrost liczby placówek nieetatowych w latach trzydziestych był przyjmowany z niepokojem przez środowiska katolickie¹⁷. Mimo tego faktu do roku 1937 powstały tego typu ośrodki w Mogielnicy, Depułtyczach, Leszczanach, Serebryszczu, Sawinie, Sielcu, Husynnem i Świerżach. Było to apogeum rozwoju prawosławnej sieci duszpasterskiej na terenie powiatu chełmskiego. Pomyślna passa trwała do końca roku 1937; jeszcze w marcu władze wojewódzkie i centralne skłaniały się do ostatecznej legalizacji następujących placówek: Depułtycze, Leszczany, Mogilnica, Serebryszcze, Świerże, Husynne¹⁸.

Rok 1938 przyniósł drastyczne pogorszenie sytuacji Kościoła prawosławnego na Lubelszczyźnie. Było to następstwem realizowanej przez państwo tak zwanej akcji rewindykacyjno-polonizacyjnej. Jednym z jej elementów była likwidacja wszystkich prawosławnych placówek nieetatowych, a następnie masowa rozbiórka niemal wszystkich cerkwi, które nie były siedzibami parafii etatowych i nie zostały wcześniej przejęte przez Kościół katolicki¹⁹. W efekcie kształt prawosławnej sieci terenowej powrócił do stanu z połowy lat dwudziestych.

¹³ Archiwum Metropolii Prawosławnej w Warszawie (dalej: AMP), sygn. 1239, Rozmieszczenie parafii etatowych, filii etatowych i filii nieetatowych na obszarze Diecezji Warszawsko-Chełmskiej.

¹⁴ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie (dalej: AAL), Rep 61 B IVb 182a, Korespondencja w sprawie budowy prawosławnej kaplicy w Spasie; APL, UWL WSP, sygn. 644, 229.

¹⁵ APL, UWL WSP, sygn. 641, 350.

¹⁶ *Ibidem*, 400.

¹⁷ AAL, Rep 61 B I 8, Konferencja dekanalna chełmska, 11.10.1933 r.

¹⁸ AAN, MWRiOP, sygn. 864, 70nn.

¹⁹ K. Grzesiak, *Położenie...*, s. 1198nn.

Parafie prawosławne na omawianym terenie tworzyły dekanat chełmski, w skład którego wchodziły też parafia Bończa, filia w Krupem (powiat krasnostawski), parafia Otrocze (powiat janowski), parafia Dratów (powiat lubartowski) oraz parafia Lublin, którą w roku 1939 przeniesiono do dekanatu warszawskiego. Dekanat chełmski wchodził w skład prawosławnej diecezji warszawsko-chełmskiej, na której czele stał najpierw metropolita Jerzy (Jaroszewski), zaś po jego tragicznej śmierci w roku 1923 – metropolita Dionizy (Waledyński). Jesienią 1927 roku osiadł w Chełmie, z zamiarem stałego zamieszkania, Antoniusz (Marcenko), biskup pomocniczy metropolity Dionizego. Temu pomysłowi, popieranemu przez parlamentarzystów ukraińskich, ostro sprzeciwiły się środowiska katolickie Chełma, sceptycznie postrzegały go też władze lokalne. O niepowodzeniu planu przesądziła kontrakcja podjęta przez proboszcza chełmskiego, ks. Olimpiusza Denisiewicza, który, współdziałając z czynnikami administracyjnymi, poufnie ustalił, że hierarcha hołduje zachowaniom będącymi poważnymi nadużyciami w sferze obyczajowej. W rezultacie Antoniusz opuścił miasto w kwietniu 1928 roku²⁰.

Wypada dodać, że w roku 1931 wyznawcy prawosławia stanowili 23,11 proc. ludności powiatu chełmskiego. Większe ich skupiska znajdowały się w północnej i południowo-wschodniej części powiatu. Istniało tu sporo wsi z przewagą prawosławnych. Z kolei rejony południowe, a jeszcze bardziej zachodnie, były zdominowane przez katolików²¹.

POSZCZEGÓLNE PLACÓWKI PARAFIALNE

CHEŁM

Parafia w Chełmie była największą terytorialnie i co do liczby wiernych placówką prawosławną w powiecie chełmskim. W roku 1924 liczyła (wraz z filią w Czułczycach) 3813 wiernych. Według dokumentów z roku 1938 liczba ta wzrosła do 7588, zaś rok później wynosiła 8726²². W skład parafii wchodziły, oprócz samego miasta, następujące wsie: Stołpie, Wereszcze Duże, Wereszcze Małe, Staw, Pokrówka, Żółtańce, Wolwinów,

²⁰ APL, UWL WSP, sygn. 1510, 7nn; AAL, Rep 61 B I 7, Konferencja dekanalna chełmska, 26.10.1927 r.

²¹ K. Grzesiak, *Ludność katolicka i prawosławna w miejscowościach diecezji lubelskiej w latach 1918–1939*, WAL 2006, t. 80, s. 771, 774–776.

²² AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z roku 1937, Wykaz parafii z 1938 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 roku; APL, UWL WSP, sygn. 641, 212. Zawarte w zasobach Archiwum Metropolii Prawosławnej w Warszawie dane liczbowe z roku 1938, a jeszcze bardziej z roku 1939, jawią się jako zawyżone; nie da się wyjaśnić tak znacznego przyrostu liczby ludności w zaledwie kilkunastoletnim przedziale czasowym, opierając się na czynnikach naturalnych. Dotyczy to zresztą także niektórych innych prezentowanych w niniejszej publikacji parafii prawosławnych.

Udalec, Zawadówka, Horodyszcze, Stańków, Parypse, Koza Gotówka, Gdola, Antoninów, Uher, Rożdżałów, Krzywice, Krzywiczki, Strupin Mały, Strupin Duży, Okszów, Nowiny, Bielawin, Józefin, Ochoża, Janów, Nowosiółki, Podgórze (Spas), Depułtyczne Królewskie, Depułtyczne Stare, Weremowice, Niedziałowice, Zagroda, Sielec, Kasian, Wierzchowiny, Źdżanne, Zagroda, Kostunin, Serebryszcze, Ludwinowo²³.

Życie liturgiczne toczyło się w murowanej cerkwi pw. św. Jana Teologa, wzniesionej w latach 1844–1852 na potrzeby wojska i urzędników rosyjskich. W latach dwudziestych parafia starała się o odzyskanie niedokończonych cerkwi przy ulicy Obłohńskiej lub dawnego kościoła dominikanów (Świętego Ducha). Powodem była nie tylko konieczność zaspokojenia potrzeb dużej liczby parafian, ale także garnizonu chełmskiego, w którym bywało nawet do 1500 żołnierzy wyznania prawosławnego. W latach trzydziestych podjęto decyzję o rozbudowie świątyni, jednak rozpoczęte prace przerwał wybuch II wojny światowej²⁴.

Przez wiele lat parafia borykała się z brakiem odpowiednich lokali mieszkalnych i administracyjnych. Już w roku 1920 wszczęto starania o odzyskanie dawnego domu parafialnego, bowiem kapłan i inne osoby mieszkali w niewielkich pomieszczeniach mieszkalnych oddalonych od cerkwi. W roku 1923 do części budynku wprowadził się proboszcz, resztę zajmowała komenda uzupełnień, podobnie jak większą część ogrodu. Zresztą władze wojskowe chciały całkiem usunąć z budynku lokatorów związanych z parafią. Mimo wsparcia ze strony posłów ukraińskich, jeszcze w roku 1929 sprawa nie była rozwiązana po myśli prawosławnych²⁵.

Pierwszym po I wojnie światowej proboszczem parafii chełmskiej był ks. Ksenofont Milkow, który w roku 1919 przeszedł do parafii Żulin. Zastąpił go ks. Aleksander Iwacewicz, jednak po kilku miesiącach przeniesiono go do Żmudzi. W tym samym roku parafię objął ks. Andrzej Kozłowski, natomiast po jego odejściu w roku 1924 na Wołyn do parafii przybył ks. Olimpiusz Denisiewicz, który w roku 1928 „zamienił się” na parafię z proboszczem hrubieszowskim, ks. Stefanem Gruszką. Prośbę obu kapłanów, motywowaną względami rodzinnymi, zaakceptował metropolita Dionizy. Ksiądz S. Gruszko uchodził za jednego z najlepszych i najświatlejszych duchownych prawosławnych, cieszącym się zaufaniem metropolity, chociaż przez władze postrzegany jako niezbyt lojalny. Był on też kapłanem garnizonu chełmskiego. W lutym 1935 roku obowiązki proboszcza pełnił czasowo ks. Teodor Borecki, przeniesiony w maju tegoż roku do Tomaszowa Lubelskiego. Proboszczem chełmskim został

²³ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

²⁴ P. Kiernikowski, *Miasto Chełm w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Stowarzyszenie Rocznik Chełmski, Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej, Chełm 2007, s. 292–293.

²⁵ APL, UWL WSP, sygn. 676 [całość jednostki].

wtedy ks. Jan Karwowski, który zmarł na początku roku 1939. Na jego miejsce proboszczem został ks. Igor Kikiec. Parafia w Chełmie miała etat wikariusza. W roku 1921 był nim ks. Jan Szczutko, po kilku miesiącach przeniesiony do Cześnik. W tym samym roku wikariuszem został ks. Aleksander Jasiewicz, wkrótce jednak przeszedł on do Teratyna. Na jego miejsce przybył ks. Jan Antoniuk, który w roku 1923 odszedł do Sławatycz. Kolejny wikariusz, ks. Włodzimierz Kurkiewicz, objął w roku 1924 probostwo w Kulnie. Zastąpił go ks. Igor Kikiec, przedtem wikariusz w Matczu. Archiwalia z roku 1935 wymieniają jako wikariusza ks. Konstantego Gawryłkowa, który przybył z Łemkowszczyzny. Jego następcą został ks. Dymitr Ducyk.

Na etatach parafii prawosławnych figurowali również psalmiści, którzy przeważnie byli osobami świeckimi, chociaż zdarzało się, że funkcję tę pełnili diakoni, a nawet prezbiterzy. I tak w roku 1923 psalmistą w cerkwi chełmskiej był diakon Jan Antoniuk. Dokumenty z lat 1928–1931 wymieniają diakona Antoniego Korolczuka, na którego miejsce przyszedł Piotr Kurylenko. W roku 1938 psalmistą został diakon Stefan Tomaszewski. Zdarzało się, że etatowy psalmista pełnił w rzeczywistości posługę na placówce nieetatowej. Przykładowo, w roku 1934 ks. Stefan Malesza, teoretycznie pierwszy psalmista parafii chełmskiej, posługiwał w Depułtyczach. Do etatu parafii nie zaliczali się starostowie, czyli wybierani przez parafian opiekunowie cerkwi. W roku 1932 starostą świątyni chełmskiej był Eliasza Liszkiewicz, zaś w roku 1938 – Lew Rabczuk²⁶.

Parafia chełmska posiadała dwumorgowy cmentarz grzebalny. Proboszcz w roku 1936 donosił, że kwestia jego własności jest nieustalona. Były także cmentarze w Podgórzu i Serebrysczu²⁷. Nie dysponowała natomiast ziemią rolną, nie licząc niewielkiego ogrodu warzywnego.

Rozległość terytorialna parafii stanowiła niemałe utrudnienie dla jej normalnego funkcjonowania. Od połowy lat dwudziestych dążono do wyodrębnienia z niej nowych ośrodków duszpasterskich. Świadectwem tych zabiegów jest pismo z lata 1932 roku, w którym proboszcz chełmski przedstawił konsystorzowi projekt powołania na swoim terenie następujących filii: Depułtycze (obejmującą także wsie Weremowice, Niedziałowice, Uher, Zagroda), Serebryscze (z wsiami Gdola, Koza Gotówka i Antonówka) oraz Spas (ze Stołpiem, Wereszczami Wielkimi i Małymi, Nowosiólkami i Ochożą²⁸.

²⁶ APL, UWL WSP, sygn. 677, 40nn; APL, UWL WSP, sygn. 1513, 3; APL, UWL WSP, sygn. 678, 52, 138, 143; UWL WSP, sygn. 676, 39; APL, UWL WSP, sygn. 686, 187, 436; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 29; AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1930, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.

²⁷ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

²⁸ AMP, sygn. 1239, Pismo proboszcza parafii Chełm do konsystorza, 24.08.1932 r.

Pierwszą placówką nieetatową na terenie parafii chełmskiej był Sielec. Już w roku 1927 pojawił się tam neoprezbiter, ks. Józef Ciechan, bardzo pozytywnie postrzegany przez władze państwowe i środowiska katolików. W 1928 roku kapłan ten starał się o stanowisko kapelana w rezerwie Wojska Polskiego. W 1932 roku zastąpił go ks. Piotr Moczarski, który zamieszkał w dawnej popówce, a nawet otrzymał pod uprawę 4 hektary pola, co należało do wyjątków w ośrodkach tego typu. W roku 1937 placówkę objął ks. Mikołaj Rudakowski²⁹. Zadania psalmistów pełnili: Andrzej Demianiuk (rok 1928), Andrzej Szymczuk (roku 1931), Sergiusz Bogusławski (roku 1932) i Anatol Klisz (roku 1937). Źródła z roku 1932 wymieniają starostę, którym był Piotr Kraluk³⁰. Sytuacja ośrodka jawiła się jako stabilna. Już w roku 1928 obliczono, że do placówki ciążyło 1973 wiernych, także z terenu powiatu krasnostawskiego (Żdzanne, Wierchowiny)³¹. Dysponowała ona cerkwią parafialną (Ofiarowania Matki Bożej), kaplicą (miejscem kultu ikony św. Anny) i kaplicą cmentarną. Dwie pierwsze świątynie zostały rozebrane 16 lipca 1938 roku, zaś ich wyposażenie przewieziono do Chełma³². Wierni placówki użytkowali dwa niewielkie cmentarze założone już po wojnie: w Sielcu (określany jako niski i podmokły) oraz w Żdzanem³³.

Już jesienią 1923 roku prawosławni z Depułtycz i okolic prosili zwierzchność cerkiewną o interwencję w sprawie wzniesionej w roku 1907 murowanej świątyni w tej miejscowości. Donosili, że katolicy, którzy rekuncyliowali na kościół stojącą obok drewnianą cerkiew pounicką, noszą się z zamiarem rozebrania murowanego obiektu i przeznaczenia uzyskanego materiału na budowę szkoły³⁴. Obiekt został ocalony, nie otwarto go jednak dla sprawowania nabożeństw. Odremontowaną w roku 1936 cerkiew ponownie zamknięto³⁵. Natomiast życie religijne nieetatowej placówki Depułtycze toczyło się w kaplicy w Zagrodach (pochodząca z roku 1895, rozebrana 25 lipca 1938 roku) i Weremowicach³⁶. W roku 1932 posługiwał w nich ks. Mikołaj Demianowicz, który był formalnie psalmistą w Chełmie. W roku 1933 rozpoczął on starania o pozwolenie na remont dachu cerkwi. W tym samym czasie ludność

²⁹ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1937; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 1797, Pismo duchownego z Sielca do biskupa Saby (Sowietowa), 1.01.1933 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 01.01.1932 r.

³⁰ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928 r., Wykaz z roku 1937, AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 80; APL, UWL WSP, sygn. 681, 86n.

³¹ AAN, MWRiOP, sygn. 1041, 122.

³² AMP, sygn. 1292, Kwestionariusze dotyczące cerkwi w Sielcu.

³³ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

³⁴ AMP, sygn. 1807, Pismo prawosławnych z Depułtycz do metropolity, 17.09.1923 r.; APL, UWL WSP, sygn. 623, 13, 23, 26nn.

³⁵ AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkiew na території Warszawsko-Chełmskiej Eparchii w 1936 roku.

³⁶ *Ibidem*, Spisok diejstwujuuszczich swiatyń w Warszawsko-Chełmskiej Eparchii w 1936 roku po błogosziniżam.

katolicka, wspierana przez biskupa lubelskiego Mariana Leona Fulmana, ponownie postulowała, aby prawosławni rozebrali cerkiew i z uzyskanego materiału zbudowali sobie świątynię w innym miejscu. Z kolei chełmski starosta widział możliwość zgodnego współistnienia obu świątyń, katolickiej i prawosławnej. W roku 1934 przybył ze Ślipcza do Depułtycz ks. Stefana Malesza, który dwa lata później uskarżał się na skrajny niedostatek materialny, będący między innymi następstwem kształcenia dwojga swoich dzieci. Kapłan prosił o przeniesienie go na parafię etatową, co stało się dopiero w roku 1938, kiedy to otrzymał probostwo w Dratowie. W Depułtyczach zastąpił go ks. Łukasz Firkowski. W roku 1937 psalmistą w ośrodku depułtyckim był Jan Arkadiew, zaś starostą Ignacy Boniaczuk³⁷.

Cerkiew pw. św. Mikołaja została rozebrana 13 lipca 1938 roku. Większość utensyliów trafiła do Chełma, natomiast obrazy cerkiewne wzięli miejscowi prawosławni. Dom mieszkalny dla kapłana, zbudowany w roku 1934, samowolnie rozebrał sołtys³⁸. Ośrodek dysponował cmentarzem, który w roku 1936 był już niemal całkowicie zajęty pod pochówki. W tym samym roku wykonano nowe ogrodzenie³⁹.

Kolejny ośrodek nieetatowy istniał przy wzniesionej w roku 1864 drewnianej cerkwi we wsi Serebryscze. Od roku 1932 sprawowali w niej sporadycznie nabożeństwa duchowni z Chełma. Na stałe została otwarta w grudniu 1934 roku⁴⁰. Dwa lata później władze pozytywnie zaopiniowały utworzenie tam stałego ośrodka, wbrew niechętniej postawie tamtejszych katolików⁴¹. Dopiero wtedy osiadł przy świątyni ks. Aleksander Iwacewicz, zaś psalmistą był w roku 1938 Piotr Surikow. Funkcję starosty pełnił wówczas Jan Właszczuk⁴². Cerkiew, noszącą wezwanie św. Onufrego, rozebrano w dniu 8 lipca 1938 roku, będące na jej wyposażeniu utensylia wzięli parafianie, jednak niektóre z nich zaginęły⁴³.

³⁷ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; APL, UWŁ WSP, sygn. 659, 345nn; APL, UWŁ WSP, sygn. 678, 51; AAL, Rep 60 B IVb 34b, Korespondencja w sprawie cerkwi pounickiej i prawosławnej w Depułtyczach; Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie – Rembertowie (dalej: CAW), Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu 2 (dalej: SRI DOK2), sygn. I.371.2/A.99, 270.

³⁸ AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący cerkwi w Depułtyczach; CAW, SRI DOK2, sygn. I.371.2/A.99, 239.

³⁹ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

⁴⁰ APL, UWŁ WSP, sygn. 686, 189.

⁴¹ AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkwiej na terenie Warszawsko-Chełmskiej Eparchii w 1936 roku; APL, UWŁ WSP, sygn. 659, 391, 398.

⁴² AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938.

⁴³ AMP, sygn. 1292, Korespondencja w sprawie cerkwi w Serebrysczu; CAW, SRI DOK2, sygn. I.371.2/A.99, 240.

BERDYSZCZE

Parafia w Berdyszczu obejmowała następujące miejscowości we wschodniej części powiatu chełmskiego: Berdyszcze, Dorohusk, Turkę, Michałówkę, Husynne, Mościska, Zanowinie, Ladeniska, Świerże, Hniszów, Wólkę Okopską, Suczkowo, Mielniki, Okopy, Żalin, Dobryłów, Weselówkę, Majdan, Zalisocze, Bokijowiec⁴⁴. W roku 1922 zamieszkiwało je 2648 wyznawców prawosławia, w 1938 roku – 4744, zaś w 1939 roku – 5458⁴⁵. Drewniana cerkiew berdyska, nosząca wezwanie Opieki (Pokrowy) Matki Bożej, została wzniesiona w roku 1869. We wrześniu 1924 roku wierni informowali metropolitę o świątyni. Mimo ubóstwa materialnego, jakiego doświadczali po powrocie z ewakuacji, wykonali gruntowny remont cerkwi, wyposażając ją w nowy ikonostas i inne utensylia oraz żelazny dach⁴⁶.

W latach 1919–1921 proboszczem parafii Berdyszcze był Teodor Hanytkiewicz. Przez kolejne dwa lata urząd ten pełnił ks. Antoni Uchański, przeniesiony potem do Teratyna. W roku 1923 zastąpił go ks. Mikołaj Hankiewicz, który zmarł latem 1931 roku. Po krótkim okresie, kiedy to w parafii posługiwał przejściowo ks. Jerzy Jakimowicz, do Berdyszcza mianowano wikariusza parafii chełmskiej, ks. Igora Kikieca. W początkach roku 1939 powrócił do Chełma, już jako proboszcz. Bodaj przez cały opisywany okres psalmistą był diakon Aleksander Bielecki, zaś w latach trzydziestych funkcję starosty pełnił Konstanty Tkaczuk⁴⁷.

Parafia korzystała z jednomorgowej połówki cmentarza w Dorohusku, będącego aktualnie pod zarządem parafii katolickiej. W roku 1936 duchowny prawosławny dążył do przejęcia tej części pod swoją administrację. Korzystano też z cmentarzy w Husynnem i Świerżach, przy czym ten ostatni był w roku 1936 przepełniony⁴⁸. Proboszcz dysponował 11 hektarami ziemi z dawnego areалу unickiego⁴⁹.

W codziennym życiu parafii berdyskiej ważnym dniem był 21 maja 1937 roku, kiedy to we wsi Husynne, w domu Adama Krasuna, „odnowiła się” ikona Matki Bożej, kupiona od rosyjskiego emigranta w 1918 roku. Proboszcz, obejrzawszy obraz, zgłosił fakt na policji, podając kilkoro świadków. Na pamiątkę tego zdarzenia metro-

⁴⁴ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

⁴⁵ *Ibidem*, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.; APL, UWL WSP, sygn. 641, 212.

⁴⁶ AMP, sygn. 1807, Pismo parafian z Berdyszcza do metropolity, 22.09.1924 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 01.01.1932 r.

⁴⁷ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; APL, UWL WSP, sygn. 677, 44. APL, UWL WSP, sygn. 686, 79; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n.

⁴⁸ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

⁴⁹ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

polita Dionizy ustanowił święto w Berdyszczu w drugą niedzielę po uroczystości ku czci św. Onufrego⁵⁰.

Na terenie tej parafii również powstały duszpasterskie ośrodki nieetatowe. W roku 1932 proboszcz parafii Berdyszcze wskazywał na Świerże i Husynne jako siedziby projektowanych placówek tego rodzaju na swoim terenie⁵¹. W roku 1934 w Świerżach zamieszkał nowo wyświęcony ks. Konstanty Bojko (właściwie Bajko), na którego miejsce przybył dwa lata później ks. Anatol Bodnar. Dokumenty z roku 1937 wskazują, że zadania psalmisty pełnił wówczas Andrzej Chamratowicz, a rok później – Jan Zbarański. Starostą cerkwi był Mikołaj Maksymiuk⁵². Siedzibą placówki był początkowo dom modlitwy, natomiast w roku 1936 otworzono wzniesioną w roku 1787 drewnianą cerkiew św. Piotra i Pawła. Mimo że w roku 1937 obiekt przeszedł remont, rozebrano go 8 lipca 1938 roku. Utensylia cerkiewne przekazano do Berdyszcza, natomiast budulec został wykorzystany do budowy szkoły w Wólce Okopskiej⁵³. Z kolei nieetatowa cerkiew w Husynnem (murowana, nosząca wezwanie św. Jana Teologa) pochodziła z roku 1911. Już w roku 1923 prawosławni starali się u władz państwowych (skierowano nawet pismo do Sejmu) o otwarciu filii z osobnym kapłanem. Ich wysiłki wspierał ukraiński poseł Semen Lubarski. Ponowiono je w maju 1926 roku⁵⁴. Z kolei w roku 1934 proszono o przekazanie domu i budynków gospodarczych dla duchownego. Sprzeciwiał się temu starosta chełmski, który był zdania, że do cerkwi husyńskiej powinien dojeżdżać duchowny z Berdyszcza. Dopiero w roku 1937 przy cerkwi osiadł kapłan zakonny Joasaf Fedorczyk, natomiast jej starostą był Mikołaj Kondracki⁵⁵. Cerkiew rozebrano 14 lipca 1938 roku, a zakupione niedawno utensylia (poprzednie zaginęły podczas I wojny światowej) w większości przepadły bez śladu⁵⁶.

⁵⁰ AMP, sygn. 825, Informacja o odnowieniu się ikony w Husynnem.

⁵¹ AMP, sygn. 1239, Pismo proboszcza parafii Berdyszcze do konsystorza, 31.08.1932 r.

⁵² AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; APL, UWL WSP, sygn. 679, 78.

⁵³ AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkwiej na teritorii Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu; Spisok diejstwujuuszczich swiatyn w Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu po błagoczinijam; AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący cerkwi w Świerżach, Relacja proboszcza o rozbiórce cerkwi w Świerżach.

⁵⁴ AMP, sygn. 1807, Korespondencja w sprawie otwarcia filii w Husynnem.

⁵⁵ APL, UWL WSP, sygn. 672, 64; AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkwiej na teritorii Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu; AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1937; CAW, SRI DOK2, sygn. I.371.2/A.99, 181, 189.

⁵⁶ AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący cerkwi w Husynnem, Relacja proboszcza parafii Berdyszcze o rozbiórce cerkwi.

BEZEK

Parafia została reaktywowana w 1924 roku. Należała do niej zachodnia część powiatu z miejscowościami: Bezek, Olchowiec, Święcica, Pniówno, Mogilnica, Siedliszcze, Dobromyśl, Janowica, Kamionka⁵⁷. Parafia dysponowała murowaną cerkwią św. Dymitra z roku 1867. Liczba wiernych, wynosząca w 1924 roku 2210 dusz, wzrosła do 3275 w roku 1938 oraz do 3766 rok później⁵⁸.

Pierwszym proboszczem został w końcu 1922 roku ks. Aleksy Jakuta, który przybył z Rosji. Gdy w 1924 roku został przeniesiony do Tyszowiec, zastąpił go ks. Roman Hurko, dwa lata później translokowany do Żmudzi. Na jego miejsce przyszedł ks. Aleksander Iwacewicz, uprzednio proboszcz w Żulinie, który pozostał w Bezku do roku 1932. Wówczas proboszczem mianowano ks. Mikołaja Zakidalskiego, który wcześniej był wikariuszem w Tarnogrodzie. Przez szereg lat funkcję psalmisty pełnił Stefan Styba, zaś w roku 1938 – Piotr Surikow. Źródła z roku 1932 mówią, że starostą cerkiewnym był Aleksander Korzeniowski. W 1938 roku został nim Konstanty Chrypa⁵⁹.

Parafia była w posiadaniu cmentarza w Bezku. W roku 1936 był on już całkowicie wykorzystany pod pochówki, co rodziło konieczność założenia nowego. Zapelniona nekropolia w Olchowcu została w 1933 roku zastąpiona nową. Istniał także cmentarz w Pniównie⁶⁰. Proboszcz dysponował jedynie 1,1 ha ziemi⁶¹.

Na terenie parafii powstał nieetatowy ośrodek we wsi Mogilnica, gdzie w 1913 roku wzniesiono ceglaną cerkiew poświęconą św. Mikołajowi. Już w roku 1927 miejscowi prawosławni prosili o otwarcie świątyni, w której mógłby co pewien czas odprawiać duchowny z Bezka⁶². Z kolei w 1932 roku proboszcz w piśmie do konsystorza zaznaczył, że do projektowanej filii w Mogilnicy mogłyby należeć wsie Kamionka, Siedliszcze, Dobromyśl, Kulik oraz Stręczyn z parafii syczyńskiej⁶³. W tym samym roku delegowano duchownego, którym był ks. Michał Bubien. W 1935 roku posługiwał tu Joasaf Fedorcuk, zaś od 1936 roku – ks. Włodzimierz Radywoniuk. Zadzania psalmisty pełnił Eustachy Baran, natomiast starostą był Michał Andruszuk⁶⁴.

⁵⁷ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

⁵⁸ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.; APL, UWL WSP, sygn. 641, 212.

⁵⁹ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 780, Wykaz z 01.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; APL, UWL WSP, sygn. 677, 42; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n; AAN, MWRiOP, sygn. 387, 60.

⁶⁰ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

⁶¹ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

⁶² AMP, sygn. 644, 215.

⁶³ AMP, sygn. 1239, Pismo proboszcza parafii Bezek do konsystorza, 31.09.1932 r.

⁶⁴ AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkwiej na території Warszawsko-Chełmskiej Eparchii w 1936 roku; AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 01.01.1932 r.; AMP, sygn. 509, Wykaz

Cerkiew została zburzona 11 lipca 1938 roku, a znajdujące się w niej utensylia w większości zabrał Urząd Gminy w Siedliszczu⁶⁵. Ośrodek miał w swoim użytkowaniu półhektarowy cmentarz w Mogilnicy, który w roku 1936 był już prawie wypełniony. Niektórzy wierni grzebali swoich zmarłych w Siedliszczu, na cmentarzu będącym własnością parafii katolickiej⁶⁶.

CZUŁCZYCE (FILIA ETATOWA)

Murowana cerkiew św. Aleksego została zbudowana w 1913 roku z fundacji kupca Kowalewskiego z Rosji. W początkach marca roku 1919 została ona przejęta przez katolików, jednak po kilku tygodniach biskup lubelski zalecił proboszczowi wstrzymanie się z odprawianiem w niej nabożeństw. Wkrótce też zwrócono ją wyznawcom prawosławia. Według niektórych źródeł w 1938 roku władze nosiły się z zamiarem rozebrania jej, jednak odwiódł ich od tego pomysłu proboszcz parafii katolickiej, ks. Józef Sławiński. Jest to informacja o tyle niepewna, że w tym czasie likwidowano jedynie świątynie zamknięte lub będące siedzibami placówek nieetatowych, tymczasem filia czułczycka miała od początku charakter etatowy. Nie ma też dowodów na to, że w 1938 roku cerkiew ponownie znalazła się na krótki czas w posiadaniu katolików⁶⁷.

W 1922 roku wyznawcy prawosławia, którzy dokonali remontu odzyskanej świątyni, starali się o utworzenie przy niej parafii i zwrot budynków parafialnych. Tymczasem stała się ona siedzibą etatowej filii, formalnie należącej do parafii w Chełmie, ale w rzeczywistości stanowiącej samodzielną placówkę duszpasterską, dotowaną przez państwo⁶⁸. Liczba wiernych wzrosła z 1964 w roku 1924 do 2250 w roku 1939⁶⁹. Zamieszkiwali oni Czułczyce, Sajczyce, Czułczyce Małe, Gredków, Krobonosz, Wólkę, Zarzecze, Jagodne, Przysiółek, Leśniczówkę, Poczekajkę, Sawin oraz Piaski⁷⁰.

W 1929 roku duchowny prawosławny dokonał rozbiórki starej cerkwi pounickiej. Ten akt wywołał protesty ze strony społeczności katolickiej, jednak władze powiatowe stały na stanowisku, że rozbiórka była legalna⁷¹.

cmentarzy; APL, UWL WSP, sygn. 678, 205, 252.

⁶⁵ AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący cerkwi w Mogilnicy.

⁶⁶ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

⁶⁷ Archiwum Parafii Czułczyce, Kronika parafialna; AAL, Rep 60 B IVb 34, Korespondencja w sprawie cerkwi prawosławnej w Czułczycach; AAN, MWRiOP, sygn. 1035, 132n.

⁶⁸ APL, UWL WSP, sygn. 669, 40.

⁶⁹ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.

⁷⁰ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

⁷¹ APL, UWL WSP, sygn. 659, 304nn.

W roku 1922 przy cerkwi osiadł, jako jej rektor, ks. Mikołaj Hankiewicz, który właśnie powrócił z Rosji. Po jego przejściu w 1923 roku na probostwo do Pławanic, do Czuczyc dojeżdżali z posługą religijną kapłani z Chełma. Dopiero we wrześniu 1928 roku rektorem został ks. Jakub Kindzieriawy-Pastuchow (*vel* Pastuch), pochodzący z Wołynia, podejrzany politycznie z uwagi na kontakty ze środowiskami ukraińskimi w Czechosłowacji. W 1932 roku zastąpił go ks. Bazyli Pochilczuk i zaraz potem ks. Leon Tychowski. Od 1936 roku w Czuczycach duszpasterzował ks. Jan Antoniuk. Funkcję psalmisty pełnił w roku 1928 niejaki Gnatiuk, w 1931 roku Grzegorz Brzezicki, zaś od 1937 roku Michał Sitarczuk. Starostami cerkwi był Bazyli Bartoszuk (rok 1932), Eliasza Bartoszuk (rok 1938), zastąpiony przez Onufrego Deredę⁷².

Filia czuczycza miała dwa cmentarze: stary (nieużywany) i nowy, o powierzchni 4200 mkw.⁷³. Nie posiadała natomiast, mimo podejmowanych przez wiernych starań, ziemi rolnej.

Wiosną 1928 roku otwarto, jako placówkę nieetatową, cerkiew w Sawinie. Była to świątynia murowana, zbudowana w roku 1867, nosząca wezwanie Zaśnięcia Matki Bożej. Już na początku swego istnienia ośrodek skupiał aż 2897 wiernych, zamieszkujących także niektóre wsie należące do sąsiednich parafii Syczyn i Kosyń⁷⁴. Od lipca 1927 roku w osadzie mieszkał ks. Mikołaj Kwaśniecki, bardzo aktywny, starający się ponadto o stanowisko kapelana w rezerwie Wojska Polskiego. Kolejnym duszpasterzem został w 1932 roku ks. Andrzej Drewiecki, który usiłował sprawować nabożeństwa także w sąsiednich wioskach. W początkach 1933 roku duchowny zawiadamiał, że chciał odprawić nieszpory w Petryłowie, ale nie przysłano mu koni⁷⁵. W 1935 roku do Sawina przybył ks. Ksenofont Milkow. Posługę psalmisty przy cerkwi sawińskiej pełnił w 1928 roku Teodor Kwaśniecki, w 1929 roku Semen Ostapczuk, z kolei w 1937 roku objął ją – po sześcioletnim wakacie – Cyryl Trofimiuk. W 1932 roku starostą był Józef Stec⁷⁶. Cerkiew została zburzona 15 lipca 1938 roku. Jej wyposażenie trafiło do cerkwi w Syczynie, jedynie antymins zabrał ks. K. Milkow. Materiał budowlany przekazano robotnikom rozbierającym cerkiew⁷⁷.

⁷² AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy; APL, UWL WSP, sygn. 677, 33; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n; AAN, MWRiOP, sygn. 387, 60.

⁷³ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 35nn.

⁷⁴ AAN, MWRiOP, sygn. 1041, 105, 122; AMP, sygn. 915, Spisok diejstwujuuszczich swiatyń w Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu po błagoczinijam.

⁷⁵ AMP, sygn. 1797, Pismo duchownego z Sawina do biskupa Saby (Sowietowa), 4.01.1933 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.

⁷⁶ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 01.01.1932 r.; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 53, 78; APL, UWL WSP, sygn. 686, 181n; APL, UWL WSP, sygn. 681, 11nn.

⁷⁷ AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący cerkwi w Sawinie.

PŁAWANICE

Parafia została reaktywowana w 1923 roku przy murowanej pounickiej cerkwi św. Jana Ewangelisty, powstałej w 1827 roku. Miejscowi katolicy dążyli do tego, by siedzibą parafii prawosławnej było Brzeźno, sami zaś chcieli przejąć cerkiew pławaniczną na kaplicę⁷⁸. Według dokumentów z roku 1924 na terenie parafii żyło 3322 prawosławnych (dane zawyżone), w roku 1938 – 2703, natomiast rok później – 3010⁷⁹. Zamieszkiwali oni Pławanice, Brzeźno, Czerniejów, Kamień, Ignatów, Majdan Kołodeński, Andrzejów, Kępę Brzezińską, Kolonię Pławanice, Stefanów, Nowy Andrzejów, Rozkosz i Kolonię Pogranicze⁸⁰.

W roku 1923 urząd proboszcza sprawował ks. Mikołaj Hankiewicz. Po jego rychłym odejściu do Berdyszcza przybył z Teratyna ks. Aleksander Radzik, którego dwa lata później przeniesiono do filii w Koniuchach. Na jego miejsce został mianowany ks. Antoni Kierkowicz, we wrześniu roku 1930 translokowany do Matcza. Od tego czasu proboszczem był ks. Włodzimierz Marchewa, uprzednio posługujący w Żulinie. Bodaj przez cały omawiany przedział czasowy rolę psalmisty pełnił Mikołaj Mirun. Z kolei starostami byli: Emil Herasimiuk w roku 1932 oraz Klemens Kokotowski w roku 1938. W tym roku pojawia się nazwisko starosty świeżo otwartej cerkwi w Czerniejowie, Benedykta Bohuty⁸¹.

Parafia korzystała z dwóch nowych cmentarzy, w Pławanicach i Brzeźnie, założonych w roku 1934, zaopatrzonych w drewniane kaplice. Były też używane cmentarze w Czerniejowie i Kamieniu⁸². Duchowny miał do dyspozycji 13,9 ha ziemi z dawnego gospodarstwa unickiego⁸³.

Na terenie parafii Pławanice nie powstały ośrodki nieetatowe, chociaż już od 1927 roku prawosławni mieszkańcy Brzeźna starali się o otwarcie tamtejszej drewnianej cerkwi, powstałej w przeddzień I wojny światowej, przynajmniej na okres Wielkiego Postu i Wielkanocy. Negatywny stosunek władz państwowych uległ zmianie w 1936 roku, kiedy to otwarto odremontowaną świątynię. Rozebrano ją w 8 lipca 1938 roku, a uzyskany budulec został przeznaczony na dom ludowy i remizę⁸⁴.

⁷⁸ AAL, Rep 60 B IVb 67b, Korespondencja w sprawie cerkwi w Pławanicach.

⁷⁹ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.

⁸⁰ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

⁸¹ *Ibidem*, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; APL, UWŁ WSP, sygn. 1512, 76; APL, UWŁ WSP, sygn. 677, 40; APL, UWŁ WSP, sygn. 689, 2n.

⁸² AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

⁸³ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

⁸⁴ APL, UWŁ WSP, sygn. 644, 291; APL, UWŁ WSP, sygn. 659, 285nn.

O otwarciu cerkwi zabiegali też prawosławni mieszkańcy Czerniejowa. Dopiero w połowie lat trzydziestych planowano ulokowanie tam filii etatowej. Starosta nosił się z zamiarem rozebrania starej, pounickiej świątyni z wykorzystaniem materiału na remont nowej, pochodzącej z 1910 roku, pod wezwaniem św. Dymitra⁸⁵. Latem roku 1936 wierni zgłosili się do metropolity Dionizego z prośbą o otwarcie w Czerniejowie parafii, w skład której miałyby wchodzić najbliższe wioski. Jednak ostatecznie nie osiadł tam duchowny⁸⁶. Cerkiew w Czerniejowie została zburzona 8 lipca roku 1938, natomiast materiał przeznaczono na szkołę w Kamieniu. Dwa tygodnie wcześniej okoliczni katolicy i prawosławni dokonali rozbiórki starej cerkwi. Warto też nadmienić o kaplicy w Pławanicach, pochodzącej z 1828 roku, wzniesionej wraz z cerkwią. Rozebrano ją 2 lipca 1938 roku⁸⁷.

SYCZYN

Parafia Syczyn obejmowała liczne miejscowości położone w północno-zachodniej części powiatu chełmskiego oraz w przylegający na terytorium powiatu włodawskiego: Syczyn, Cyców, Stawek, Kulik, Adamów, Stręczyn, Głębokie, Podgłębokie, Świerszczów, Przymiarki, Wereszczyn, Karczunek, Tarnów, Wólka Tarnowska, Busówno, Chylin, Ludwinów, Małków, Garbatówka, Barki, Bekiesza, Kozia Góra, Wierzbica, Chutcze, Staszyce, Serniawy, Majdan Serniawski, Borowa⁸⁸. Na tym terenie mieszkało w 1924 roku 4274 osób wyznania prawosławnego. Ta liczba wzrosła do 7128 w roku 1938 oraz do 8120 rok później⁸⁹.

Parafia dysponowała drewnianą cerkwią z 1912 roku pw. św. Jana Teologa. W 1919 roku proboszczem w Syczynie był ks. Orest Milkow, który po dwóch latach został kapłanem wojskowym w Grodnie. Na jego miejsce przybył ze Sławatycz ks. Mateusz Bieliński, jednak wkrótce przeniesiono go do Kosynia. W latach 1921–1928 urząd proboszcza pełnił ks. Włodzimierz Artecki, który potem „zamienił się” na parafię z ks. Maksymem Łaciem z Szychowic. W 1937 roku proboszczem został ks. Józef Ciechan, który przybył do Syczyna z Wojsławic. Źródła odnotowują także kilku wikariuszy. W 1927 roku był nim ks. Jan Szczutko, który przeszedł do Kościoła narodowego. Zastąpił go ks. Mikołaj Dolnicki, jednak po kilku miesiącach przeniesiono go na

⁸⁵ APL, UWŁ WSP, sygn. 669, 232.

⁸⁶ AMP, sygn. 1726, Pismo wiernych z Czerniejowa do metropolity Dionizego, 16.03.1936 r.

⁸⁷ AMP, sygn. 915, Spisok diejstwuuszczich swiatyn w Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu po bławogczinijam; AMP, sygn. 1292, Kwestionariusze dotyczące kaplicy w Pławanicach oraz cerkwi w Czerniejowie i Brzeźnie.

⁸⁸ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

⁸⁹ *Ibidem*, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.; APL, UWŁ WSP, sygn. 641, 212.

Łemkowszczyznę. Kolejny wikariusz, ks. Andrzej Drewiecki, został w 1935 roku proboszczem w Otroczcu. Zastąpił go w 1935 roku ks. Ksenofont Milkow, z kolei w roku 1938 wikariuszem był ks. Leon Glicki. Posługę psalmisty pełnił Piotr Pankiewicz, zaś od roku 1937 – diakon Piotr Pniewski. Znane się nazwiska dwóch starostów: Jana Martyniuka w roku 1932 oraz Mikołaja Radczuka w 1937 roku⁹⁰.

Na terenie parafii nie powstał żaden ośrodek nieetatowy, jednak kapłani jeździli z posługą religijną do oddalonych miejscowości. Przykładowo w 1932 roku proboszcz informował zwierzchność cerkiewną, że odprawił 14 października nabożeństwo na placu po rozebranej cerkwi w Busównie (święto Pokrowy), 4 listopada nabożeństwo przed zamkniętą cerkwią w Kuliku (święto Kazańskiej Ikony Matki Bożej), zaś 22 listopada na cmentarzu w Cycowie (w dzień patronalny dawnej parafii św. Michała)⁹¹.

Rozległa parafia syczyńska dysponowała kilkoma cmentarzami. Nekropolia w Syczynie, mająca około 2000 mkw. powierzchni, została w latach trzydziestych poszerzona o taką samą część. Noszono się z zamiarem wzniesienia tam kaplicy. Cmentarz w Cycowie obejmował 5079 mkw.; w 1936 roku władze przeciwstawiały się zbudowaniu tam kaplicy. Cmentarze w Wereszczynie i Busównie (tu zbudowano nowe ogrodzenie) miały po 3500 mkw., z kolei nekropolia w Tarnowie dysponowała 1 ha powierzchni, w większości wolnej. Istniał też cmentarz przy nieczynnej cerkwi w Kuliku, którą proboszcz chciał przekształcić w kaplicę pogrzebową, jednak bezskutecznie ze względu na sprzeciw władz. Duchowny dążył do zaopatrzenia każdego cmentarza w kostnicę, mogącą służyć zarazem za kaplicę pogrzebową⁹². Parafii przydzielono 14,3 ha ziemi pounickiej⁹³.

WOJSŁAWICE

Południowe rejony powiatu, a także pojedyncze miejscowości z powiatu hrubieszowskiego, należały do prawosławnej parafii Wojsławice. Odznaczały się one znaczącą przewagą ludności katolickiej. Były to: Wojsławice, Tuczępy, Wola Tuczępska, Trościanka, Stary Majdan, Nowy Majdan, Ostrowski Majdan, Czarnołozy, Janówka, Wierzbica, Witoldów, Turowiec, Krasne, Wygnańce, Wólka Putnowicka, Uchanie, Wola Uchańska, Jastrzębiec, Feliksów, Politówka, Leśniowice⁹⁴. Z kolei wsie Kukawka

⁹⁰ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; APL, UWL WSP, sygn. 677, 38; APL, UWL WSP, sygn. 686, 291, 448; APL, UWL WSP, sygn. 681, 44nn; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n.

⁹¹ AMP, sygn. 1797, Pisma proboszcza parafii Syczyn do biskupa Saby (Sowietowa), 5.11.1932 r., 5.12.1932 r.

⁹² AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

⁹³ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

⁹⁴ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

i Majdan Kukawiecki z terenu gminy Wojsławice należały do parafii Bończy (powiat krasnostawski). Było tam jednak bardzo niewielu prawosławnych⁹⁵.

Według danych z roku 1922 żyło tu 2111 wiernych, zaś źródła z roku 1924 podają stanowczo przesadzoną liczbę 4600 wyznawców prawosławia. W 1938 roku miało być ich 2359, a w roku kolejnym – 2714 wiernych⁹⁶.

Świątynią parafialną była niewielka murowana cerkiew św. Eliasza, wzniesiona w XVIII stuleciu. Pierwszym po I wojnie światowej proboszczem był ks. Aleksander Paracewicz, który zmarł w 1922 roku. Jego następcą został ks. Ksenofont Milkow, skonfliktowany z władzami państwowymi i parafianami. Po jego odejściu w 1931 roku przejściowo posługiwał tu ks. Aleksander Rafalski, a następnie – do końca 1936 roku – ks. Józef Ciechan, cieszący się bardzo dobrą opinią. Po jego przeniesieniu do Syczyna do parafii wojsławickiej przybył ks. Abraham Kisiel. Psalmistami w parafii wojsławickiej byli: Michał Pasieka (rok 1928), Wawrzyniec Skłonny (lata 1929–1936), Piotr Bojarczuk (rok 1937) oraz Jan Arkadiew (rok 1938). Zadania starosty pełnił w roku 1932 Jan Szeweluk, zaś w roku 1938 – Aleksander Szapiński⁹⁷.

W parafii nie powstały ośrodki nieetatowe, jedynie w samych Wojsławicach istniała kaplica wzniesiona w roku 1864. Rozebrano ją 22 lipca 1938 roku. Poza tym kapłani przyjeżdżali czasem do innych miejscowości z nabożeństwem. I tak w grudniu 1936 roku, z okazji święta św. Mikołaja, zostały odprawione nieszpory z jutrznią w Uchaniach, w domu jednego z prawosławnych⁹⁸. Parafia wojsławicka administrowała cmentarzami w Wojsławicach i Turowcu, mającymi po pół ha powierzchni, w większości zajętymi na pochówki. W 1936 roku proboszcz czynił starania o ich powiększenie⁹⁹. Z dawnego areалу pounickiego parafii przydzielono 8,7 ha ziemi¹⁰⁰.

ŻMUDŹ

Południowo-wschodni zakątek powiatu należał do parafii Żmudź, w skład której wchodziły wsie Żmudź, Dryszczów, Klesztów, Roztoka, Lipinki, Pobołowice, Wołkowiany, Wólka Leszczańska, Koczów, Haliczany, Woławce, Leszczany, Stanisławów,

⁹⁵ APL, Starostwo Powiatowe w Krasnymstawie, sygn. 170, 57n.

⁹⁶ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.; APL, UWL WSP, sygn. 641, 212.

⁹⁷ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 1797, Pismo proboszcza parafii Wojsławice do biskupa Saby (Sowietowa), 3.01.1933 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 63n.; APL, UWL WSP, sygn. 686, 79; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n.

⁹⁸ AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkwiej na території Warszawsko-Chełmskiej Eparchii w 1936 roku; AMP, sygn. 1292, Korespondencja w sprawie kaplicy w Wojsławicach.

⁹⁹ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

¹⁰⁰ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

Borysowiec. W większości z nich przeważali liczbowo wyznawcy prawosławia¹⁰¹. W roku 1924 parafia liczyła 3133 wiernych, w roku 1938 było ich 3855, zaś w roku 1939 – 4435¹⁰². Drewniana, pounicka cerkiew parafialna pochodziła z połowy XVIII wieku i nosiła wezwanie Podwyższenia Krzyża Świętego.

W pierwszych latach po I wojnie światowej reaktywowane parafie prawosławne porządkowały swoje sprawy gospodarcze. Dotyczyło to także Żmudzi. W 1922 roku starano się o odzyskanie diakówki zajętej przez gajowego i policję. Wkrótce parafia przejęła część obiektu po gajowym. Władze państwowe, zwlekające z załatwieniem sprawy po myśli parafii, odpowiadały, że nie potrzebuje ona tego lokalu, skoro proboszcz wynajmuje dwie izby w swojej plebanii, jedną lokatorom, drugą sklepowi kolonialnemu¹⁰³.

W latach 1919–1925 proboszczem w Żmudzi był ks. Aleksander Iwacewicz, który odszedł do Żulina. Przez kolejnych osiem lat funkcję tę pełnił ks. Roman Hurko, którego w roku 1934 zastąpił ks. Julian Kurkiewicz. W roku 1938 przejściowo wspomagali go kapłani ze zlikwidowanych placówek nieetatowych: ks. Piotr Rudakowski z Sielca, ks. Grzegorz Nosalski z Nabroża, a także ks. Leoncjusz Glicki. Zadania psalmistów pełnili: Włodzimierz Czajkowski (rok 1928), Jan Honczarenko (do roku 1937 włącznie) i Józef Szuba (od roku 1938). Z kolei starostami cerkwi byli Piotr Jakimiuk (rok 1932) i Mikołaj Litwin (rok 1938)¹⁰⁴.

Parafia posiadała cmentarze grzebalne w Żmudzi, Pobołowicach, Roztoce i Klesztowie (w sąsiedztwie nowo założonego cmentarza katolickiego)¹⁰⁵. Parafialne gospodarstwo rolne miało 13 ha z dawnej ziemi unickiej¹⁰⁶.

Już z lat dwudziestych zastanawiano się nad przeniesieniem siedziby parafii do sąsiednich Leszczan, gdzie istniała obszerniejsza, drewniana cerkiew, zbudowana w 1908 roku, poświęcona św. Michałowi. Wobec zaniechania tego projektu miejscowi prawosławni deklarowali gotowość samodzielnego utrzymania drugiego kapłana, bez obciążania Skarbu Państwa¹⁰⁷. Jesienią 1927 roku do Leszczan przybył mnich Ananiasz (Denisiewicz), którego władze ostrzegły, aby nie zachęcał ludności do podejmowania zabiegów w kierunku otwarcia cerkwi. Rok później zastąpił go inny

¹⁰¹ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

¹⁰² *Ibidem*, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.; APL, UWL WSP, sygn. 641, 212.

¹⁰³ APL, UWL WSP, sygn. 659, 246nn.

¹⁰⁴ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy; APL UWL WSP, sygn. 1526, 18, 86; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n.

¹⁰⁵ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

¹⁰⁶ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

¹⁰⁷ APL, UWL WSP, sygn. 659, 284, 294.

kapłan zakonny, Ardalion (Karpica?), który jednak został wkrótce odwołany z powodu sprzeciwu władz. W latach 1932–1935 w Leszczanach posługiwał ks. Nicefor Kornisiuk, zaś od 1937 roku – ks. Wawrzyniec Kiszczun. Psalmistą w 1937 roku był Andrzej Opanasowicz¹⁰⁸.

Życie modlitewne placówki nieetatowej w Leszczanach toczyło się początkowo w domu modlitwy. W 1933 roku prawosławni rozpoczęli zbiórkę środków na remont cerkwi, ale władze, uznawszy ją za nielegalną, skonfiskowały 275 zł i tonę ziarna, przekazując je dziekanowi do Chełma. Rok później cerkiew została kapitalnie odremontowana za sumę 3000 zł. Wtedy też otwarto ją za zezwoleniem władz administracyjnych¹⁰⁹. Jednak 4 lipca 1938 roku obiekt został rozebrany, materiał drzewny trafił do wsi Huta na budowę szkoły, natomiast utensylia przewieziono do cerkwi w Żmudzi¹¹⁰.

W 1936 roku odremontowano cerkiew w Roztoce, budowlę modrzewiową z 1869 roku, pw. Opieki (Pokrowy) Matki Bożej, która jednak była rzadko otwierana dla celów liturgicznych¹¹¹. Rozebrano ją 6 lipca 1938 roku, jej wyposażenie odesłano do Żmudzi, zaś część obrazów wzięła miejscowa ludność prawosławna¹¹². Według źródeł z roku 1936 na terenie parafii istniała także kaplica w Dryszczowie¹¹³.

ŻULIN

Południowo-zachodni rejon powiatu należał do parafii Żulin. W należących do niej miejscowościach prawosławni stanowili przeważnie mniejszość, a ich odsetek z roku na rok zmniejszał się. Były to: Żulin, Wola Żulińska, Czechów Kąt, Józefów, Gołąb, Kanie, Krasne, Zalesie Kańskie, Zalesie Kraszeńskie, Terlepówka, Stajne, Wólka Rejowiecka, Rejowiec, Kobyle, Rybie, Siedliska¹¹⁴. W 1925 roku rozniosła się wśród prawosławnych plotka o planowanym przez władze włączeniu parafii Żulin do nieodległej filii etatowej w Krupem (powiat krasnostawski). Wystąpił w piśmie do metropolity Dionizego przeciw temu zamiarowi. Wskazywano na fakt, że wioski wchodzące w skład parafii żulińskiej są w większości zdominowane przez katolików,

¹⁰⁸ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 42nn; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 32nn, 43nn; APL, UWL WSP, sygn. 1526, 2; APL, UWL WSP, sygn. 679, 78.

¹⁰⁹ AMP, sygn. 915, Spisok diejstwujuuszczich swiatyń w Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu po błagoczinijam; APL, UWL WSP, sygn. 659, 369nn.

¹¹⁰ AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący cerkwi w Leszczanach.

¹¹¹ AMP, sygn. 915, Spisok zakrytych cerkwiej na territorii Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu.

¹¹² AMP, sygn. 1292, Relacja dotycząca cerkwi w Roztoce.

¹¹³ AMP, sygn. 915, Spisok diejstwujuuszczich swiatyń w Warszawsko-Chołmskiej Eparchii w 1936 godu po błagoczinijam.

¹¹⁴ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku.

co z czasem, przy braku ośrodka duszpasterskiego, doprowadziłoby prawosławie do zaniku. Hierarcha wyjaśnił, że żadna zmiana nie jest planowana¹¹⁵. Nad likwidacją parafii deliberowały kręgi państwowe w latach 1938–1939. Jednym z projektów było przekształcenie miejscowej cerkwi w kościół katolicki. W tym celu zebrano nawet 500 podpisów okolicznych mieszkańców (w tym 40 wyznania prawosławnego). Wchodzące w skład parafii żulińskiej wsie miały być rozdzielone między placówki Krupie i Bezek. Inny projekt polegał na likwidacji parafii w Żulinie i filii w Krupem oraz utworzeniu na ich miejsce nowej parafii w Rejowcu. Jednak parafia prawosławna w Żulinie przetrwała do 1945 roku¹¹⁶.

Żulińska cerkiew parafialna nosiła tytuł Pokrowy (Opieki) Matki Bożej. Wzniesiono ją z drewna w 1907 roku. Była to najmniej liczna parafia prawosławna na terenie powiatu chełmskiego. W 1922 roku liczyła ona 1885 wiernych, w roku 1938 było ich 1607. Mało wiarygodne wydają się dane z 1939 roku, według których ich liczba wzrosła do 2080¹¹⁷.

Pierwszy po I wojnie światowej proboszcz, ks. Ksenofont Milkow, został po kilku miesiącach translokowany do Siedlisk. Jego następca, ks. Teodor Turowski, pracował do 1925 roku. Przez kolejny rok proboszczem był ks. Aleksander Iwacewicz, który przybył z parafii Żmudź, a odszedł do parafii Bezek. W latach 1926–1928 posługiwał tu ks. Mikołaj Szymański, przedtem proboszcz w Dołhobyczowie, który przeszedł do Kościoła katolickiego (neounia). Na jego miejsce mianowano ks. Włodzimierza Marchewę z Krupego, przeniesionego we wrześniu 1930 do Pławanic. Zastąpił go ks. Bazyli Tylimoniuk, który – gdy w listopadzie 1932 roku jechał do Rejowca na lekcje religii w szkole – został poturbowany przez konia. Uszkodzone nogi wyłączyły go na kilka tygodni z pracy kapłańskiej. Jesienią 1934 roku odszedł do parafii Otrocze, skąd na jego miejsce przybył ks. Jerzy Marczuk. Dość często zmieniali się też psalmiści: w 1928 roku stanowisko to zajmował Antoniusz Chalecki, na początku lat trzydziestych Arkadiusz Peretiahin, w latach 1934–1937 Józef Szuba, zaś w 1938 roku Jan Honczarenko. W 1932 roku zadania starosty spełniał Mikołaj Podgórnjak, w 1938 roku był nim Włodzimierz Mazurek¹¹⁸.

¹¹⁵ AMP, sygn. 1807, Korespondencja w sprawie parafii Żulin.

¹¹⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 1048, 36; CAW, SRI DOK2, sygn. I.371.2/A/105, 220n; CAW, Dowództwo 3 Pułku Legionów, sygn. I.313.3.2, 46.

¹¹⁷ AMP, sygn. 441, Wykaz parafii z 1939 roku; AMP, sygn. 2066, Wykaz parafii prawosławnych istniejących na terenie województwa lubelskiego z 1939 r.; APL, UWL WSP, sygn. 641, 212.

¹¹⁸ AMP, sygn. 441, Wykaz z roku 1928, Wykaz z roku 1937, Wykaz z roku 1938; AMP, sygn. 503, Wykaz z roku 1930; AMP, sygn. 780, Wykaz z 1.01.1931 r.; AMP, sygn. 1797, Pismo proboszcza parafii Żulin do biskupa Saby (Sowiecowa), 4.01.1932 r.; AMP, sygn. 2046, Wykaz z 1.01.1932 r.; AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy; APL, UWL WSP, sygn. 1512, 67n, 76; APL, UWL WSP, sygn. 686, 98; APL, UWL WSP, sygn. 689, 2n.

Na terenie parafii znajdowała się też niewielka kaplica w Rejowcu, zbudowana w 1890 roku z cegły. Rozebrano ją 29 czerwca 1938 roku, a nieliczne znajdujące się w niej utensylia przeniesiono do Żulina¹¹⁹.

Parafianie korzystali z cmentarza w Żulinie o powierzchni 1 morgi, w połowie zajętego na pochówki. Proboszcz w 1936 roku wspominał o nekropoliach w Kaniem (cmentarz przejęty w 1919 roku przez katolików) oraz w Pawłowie (przed wojną wspólny z katolikami, obecnie w posiadaniu parafii katolickiej)¹²⁰. Parafia miała gospodarstwo z 12,2 ha ziemi pounickiej¹²¹.

Kościół prawosławny w międzywojennym powiecie chełmskim dzielił koleje losów prawosławia na terenie całego województwa lubelskiego. W pierwszych latach powojennych nastąpiło częściowe odrodzenie jego struktur terenowych, zdeterminowane nową sytuacją polityczną i aspiracjami społeczności katolickiej. Kolejny etap wyznaczało powstawanie placówek nieetatowych, które uzupełniały mocno zredukowaną w stosunku do stanu sprzed 1915 roku sieć parafii. Wreszcie w roku 1938 nastąpiła niekorzystna zmiana, polegająca na likwidacji ośrodków nieetatowych oraz masowej rozbiórce cerkwi niebędących siedzibami parafii etatowych i nieprzejętych przez Kościół katolicki.

Istotny rozwój prawosławnej sieci parafialnej nastąpił pod okupacją niemiecką. Powstało wówczas szereg ośrodków, zarówno tam, gdzie prawosławnym udało się przejąć dawne cerkwie wyświęcone na kościoły, jak też w innych miejscowościach. Był to jednak stan krótkotrwały, który zakończył się wraz z ustąpieniem Niemców. W wyniku niemal całkowitego zaniku społeczności prawosławnej („repatriacja” na sowiecką Ukrainę w 1945 roku, akcja „Wiśła” w 1947 roku, przechodzenie do Kościoła katolickiego) dokonano likwidacji wszystkich parafii Kościoła prawosławnego, z wyjątkiem parafii chełmskiej. Obecnie obejmuje ona całe terytorium międzywojennego powiatu chełmskiego, a liczba jej wiernych mieści się w rzędzie kilkuset. Posiada ona, oprócz cerkwi w Chełmie, filie w Wojsławicach, Dubience i Brzeźnie, przy czym dwie pierwsze bodaj nie mają wiernych, zaś w Brzeźnie ich liczba nie przekracza kilkunastu. Parafia jest też w posiadaniu pewnej liczby cmentarzy grzebalnych, w większości już nieużywanych.

¹¹⁹ AMP, sygn. 915, Spisok diejstwuuszczich swiatyn w Warszawsko-Chołmskoj Eparchii w 1936 godu po bławogoczinijam; AMP, sygn. 1292, Kwestionariusz dotyczący kaplicy w Rejowcu.

¹²⁰ AMP, sygn. 509, Wykaz cmentarzy.

¹²¹ AMP, sygn. 961, Wykazy ziemi przydzielonej parafiom prawosławnym diecezji warszawsko-chełmskiej.

SŁOWA KLUCZOWE:

parafia prawosławna, Kościół unicki, Kościół prawosławny, prawosławne placówki nieetatowe

Изложение

Православные приходы в межвоенном Хелмском повете

Хотя традиция православной церкви в Хелмском повете берет начало как минимум с XIII века, православие, существовавшее здесь в межвоенный период, было продолжением русского православия, насильственно насажденного в 1875 году на месте упраздненной униатской церкви. Со временем его приняло большинство (в описываемом районе) бывших униатских верующих. Накануне Первой мировой войны здесь существовало три православных общины с общим числом приходов 41. Однако в 1915 году православное население было эвакуировано вглубь России, в результате чего православная религиозная жизнь в нашем районе угасла.

С 1918 года началось постепенное возвращение православных верующих в родные города. В это же время были возрождены некоторые приходы. Этот процесс происходил в изменившихся социально-политических условиях, связанных с возрождением независимой Польши. Некоторые храмы перешли в руки католиков, многие были закрыты государственными властями, стремившимися ограничить деятельность православной церкви, которая воспринималась как антипольская и антикатолическая. К 1924 году были восстановлены следующие регулярные приходы (признанные и субсидируемые государством, выполняющие функции ЗАГСа): Хелм (с самостоятельным филиалом в Чульчицах), Бердище, Безек, Плаванице, Сычин, Войславице, Жмудзь и Жулин. Такое количество не удовлетворяло православное население, которое прилагало усилия для открытия новых церквей и приходов. Православные власти делегировали в некоторые населенные пункты священников, которые занимались там пастырской деятельностью. Таким образом, были созданы православные унтер-офицерские должности, которые сыграли значительную роль в общем православном пастырском служении в Люблинском крае. К началу 1938 года (апогей развития территориальных структур) такие центры были организованы в Сельцу, Депултычах, Серебрышу, Сверже, Гусынне, Могильнице, Савине и Лещанах. Они имели молитвенные дома, устроенные в частных зданиях, или православные церкви, открытые с раз-

решения властей. Также были открыты православные церкви и небольшие часовни без отдельного священнослужителя (Чернеюв, Бжезно, Рейовец, Дрыщув, Розтока).

В 1938 году произошло неблагоприятное изменение положения Православной Церкви в Люблинском воеводстве, связанное с осуществлением государством так называемой ревиндикационно-полонизационной акции. В результате были ликвидированы все нештатные посты, а все церкви, не являвшиеся штатными приходами и не перешедшие ранее к католикам, были снесены. Таким образом, форма территориальной организационной сети православной церкви вернулась к состоянию середины 1920-х годов.

Ключевые слова:

православный приход, униатская церковь, православная церковь, православные нестационарные учреждения

ABSTRACT

ORTHODOX PARISHES IN THE INTERWAR CHEŁM COMMUNE

Although the tradition of the Orthodox Church in the Chełm region dates back to at least the 13th century, the Orthodoxy that existed here in the interwar period was a continuation of the Russian Orthodoxy, implanted in 1875 by force on the site of the liquidated Uniate Church. Over time, it was accepted by the majority of former Uniates (in the described area). On the eve of World War I, there were three Orthodox deaneries, bringing together a total of 41 parishes. In turn, in 1915, the Orthodox population was evacuated deep into Russia, as a result of which Orthodox religious life in our area came to a standstill.

Since 1918, Orthodox believers have been gradually returning to their hometowns. At the same time, some parishes were reborn. This process took place in changed socio-political conditions related to the rebirth of independent Poland. Some temples were taken over by Catholics, many were closed by state authorities seeking to limit the activities of the Orthodox Church, perceived as anti-Polish and anti-Catholic. By 1924, the following full-time parishes were reactivated (recognized and subsidized by the state, serving as registry offices): Chełm (with an independent branch in Czułczyce), Berdyszcze, Bezek, Pławanice, Syczyn, Wojsławice, Żmudź, Żulin. This number did not satisfy the Orthodox population, who made efforts to open more churches and parishes. The church authorities delegated priests

to some towns to undertake pastoral activities there. In this way, part-time Orthodox institutions were established, which played an important role in the overall Orthodox pastoral care in the Lublin region. Until the beginning of 1938 (the apogee of the development of territorial structures), such centers were organized in Sielec, Depułtycze, Serebryszcz, Świerże, Husynne, Mogilnica, Sawin and Leszczany. They had prayer houses set up in private buildings or Orthodox churches opened with the permission of the authorities. Orthodox churches and small chapels without a separate clergy were also opened (Czerniejów, Brzeźno, Rejowiec, Dryszczów, Roztoka).

In 1938, there was an unfavorable change in the location of the Orthodox Church in the Lublin Voivodeship, which was a consequence of the implementation by the state of the so-called revindication and Polonization campaign. As a result, all non-permanent institutions were liquidated, and all temples that were not the seats of full-time parishes and had not previously been taken over by Catholics were demolished. Thus, the shape of the network of territorial organization of the Orthodox Church returned to the state of the mid-1920s.

KEYWORDS:

Orthodox parish, Uniate Church, Orthodox Church, Orthodox non-permanent institutions

AUTOR:

ks. dr hab. Krzysztof Grzesiak – dyrektor Archidiecezjalnego Studium Organizacyjnego w Lublinie.